

Zelfloosheid, over blinde leiders en blinde volgers

In dit bonusartikel van LO Magazine 1 2025 deel ik graag enkele inzichten uit mijn boek 'Zelfloosheid' die specifiek gaan over de rol van het onderwijs in het huidige postmoderne en technologische tijdperk. Deze inzichten met betrekking tot het 'wezen' van onderwijs en de analyse van het 'zelf' zorgen voor extra grip op de grote maatschappelijke uitdaging die het onderwijzen van onze jeugd vormt. Het kan zorgen voor nieuwe energie en richting.

| Gertjan van Dokkum

Aanleiding

Met enige regelmaat wordt mij gevraagd of we in het onderwijs geen achterhoedegevecht aan het voeren zijn omdat de wereld, hoe zeer we ook ons best doen in het onderwijs, steeds grimmiger lijkt te worden. In Nederland neemt de polarisatie alsmaar toe, jongeren radicaliseren sneller, zijn vaker depressief, gebruiken meer drugs dan ooit, gokken, pesten en sluiten nog altijd anderen buiten. Wat is nog de invloed van docenten wanneer duizenden ongenueanceerde

meningen via de sociale media ongefilteld binnenkomen bij onze leerlingen? Leerlingen zijn zo enorm vatbaar voor alle nieuwe vormen van manipulatie: fake news, influencing, complottheorieën, extremisme en verleidelijke verhalen om zonder opleiding of werk rijk te worden. Wat kunnen wij als docenten hier nog tegenover zetten?

Een eerlijke vraag, die mij ook altijd even tot nederigheid dwingt. Opvoeding en onderwijs zijn inderdaad niet hét antwoord op alle wereldproblemen of slechte invloeden van buitenaf en ik voel zelf ook de last van de grote uitdagingen van de postmoderne tijd. Maar ik vind wel dat we hoe dan ook een antwoord moeten hebben op deze stekende vraag. Zonder geldig antwoord op deze vraag zouden we wat mij betreft wel kunnen stoppen met het geïnstitutionaliseerde onderwijs zoals wij dat in Nederland kennen en kan ik beter een andere baan zoeken.

Ik heb daarom geprobeerd om de inzichten uit mijn boek 'Zelfloosheid' in te zetten om te komen tot een plausibel antwoord op deze hoofdvraag. De conclusie wil ik hier alvast wel verklappen: Onderwijs doet er in het postmoderne tijdperk zeker nog toe, maar zal zichzelf voor een deel

opnieuw moeten uitvinden om van betekenis te kunnen blijven.

Een kijkje in het wezen van onderwijs (part I)

De pedagoog Martinus Langeveld (Beknopte theoretische pedagogiek, 1979) legt het ons uit: onderwijzen is opvoeden en opvoeden is bewuste en langdurige beïnvloeding van de onmondige met als doel deze mondig te maken. Mondigheid vormt dan ook het einddoel van de opvoeding en wordt bereikt in de vorm van zelfverantwoordelijke zelfbepaling én constructief deelgenootschap aan de samenleving waarbinnen de opvoeding plaatsvindt. Mondigheid kan in deze betekenis gelijkgesteld worden aan volwassenheid. Volwassenheid die dan niets te maken heeft met het halen van een bepaalde leeftijd, maar gezien wordt als een existentieel moment dat je als mens bereikt wanneer je op alle mogelijke vlakken van het leven zelfverantwoordelijk bent geworden. Verantwoordelijk voor jezelf als individu, maar ook verantwoordelijkheid nemend voor de samenleving waarvan je deel uitmaakt: Wie ben ik, wat wil ik en waar mag je mij op aanspreken?

Het wezen van onderwijs toont zich in alle activiteiten die in dit licht plaatsvinden. Kortom, activiteiten die

bijdragen aan het ontwikkelen van een sterk 'zelf'.

Het 'zelf' geanalyseerd

Drie belangrijke constitutieve elementen van een sterk zelf zijn:

- zelfkennis
- zelfbewustzijn
- zelfverantwoordelijkheid

Het gaat hier nadrukkelijk niet om de vaak gebruikte onderwijskundige interpretatie van deze begrippen. Een misvatting die leidt tot allerhande reflecties, ontwikkel- en actieplannen en de betekenisloze eigenaarschap-voor-het-eigen-leerproces kretologie. Die onderwijskundige interpretaties van deze termen hebben feitelijk niet zo veel van doen met het ontwikkelen van een sterk zelf (ze zitten het ontwikkelen ervan juist in de weg). Vanuit het wezen van onderwijs gekeken dienen we deze termen meer 'existentieel-filosofisch' te gebruiken. Juist deze existentiële interpretatie levert ons het perspectief op dat het onderwijs de goede kant op kan sturen binnen het postmoderne, technologische tijdperk. Zelfkennis in deze betekenis gaat niet om reflectie, maar letterlijk over kennis van de mens, om te leren over de homo sapiens, de diersoort waartoe ook de leerling behoort. Zelfbewustzijn gaat dan juist over hoe sapiens de wereld waarneemt, wat waarheid is voor sapiens en wat niet. Hoe sapiens zich historisch ontwikkelde en de wereld indeelde. Hoe sapiens een politiek dier is en instituties verzon om te kunnen samenleven met anderen. Dat sapiens ethische vragen kan stellen waardoor hij zich kan verhouden tot andere sapiens en andere diersoorten.

Zelfverantwoordelijkheid is in deze betekenis te duiden als het positioneren van jezelf ten opzichte van die andere sapiens en ten opzichte van andere diersoorten. De inhoud en werkwijze van het onderwijs zal drastische veranderingen als je op deze manier gaat richten op het ontwikkelen van een sterk zelf bij je leerlingen; Leer je eigen menselijke psychologie kennen en er zal een wereld voor je opengaan. Hoe komen wij tot kennis

over de wereld en hoe werken onze zintuigen? Hoe gedragen wij ons in groepen en hoe is ons brein opgebouwd? Hoe werkt het precies wanneer wij aangetrokken worden door reclame en merchandising en hoe spelen intelligente algoritmes in op onze behoeften? Waarom zijn wij zo verknocht aan onze beeldschermen en waarom zijn wij gevoelig voor influencers? Wat is de functie van pesten? Zelfbewustzijn in deze betekenis houdt dan ook in dat onderwijs jou er nadrukkelijk op wijst dat je als lid van de mensheid onderdeel bent van een diersoort die oorlog voert, genocide pleegt, slavernij bezigt en in staat is om zichzelf én alle andere diersoorten op deze planeet uit te roeien. Zelfbewustzijn stelt leerlingen de essentiële vraag naar hoe zij zichzelf hiertoe willen verhouden?

De menselijke soort leren kennen betekent ook dat je leert over hoe deze soort, heeft nagedacht over rechtvaardige vormen van samenleven en wetten heeft opgesteld om mensen in alle redelijkheid met elkaar te kunnen laten omgaan. Zelfkennis betekent vanaf nu dat wij moeten leren over onze migraties, onze culturen, onze godsdiensten, onze mythes en onze imaginaire ordes, onze filosofie en over hun rol en hun functie. Wanneer er wijsheid te vinden is in zelfkennis, dan ligt de grootste wijsheid erin om jezelf als lid van deze soort te leren kennen en er verantwoordelijkheid voor te nemen.

Het 'zelf' en de ander

De uitleg in de vorige paragraaf toont al dat we een sterk zelf niet zomaar uit onszelf kunnen halen. De paradox van de zelfbepaling bestaat er dan ook uit dat we voor het ontwikkelen van een sterk zelf juist op anderen zijn aangewezen. En dat wij ook voor het onderhouden van het zelf steeds weer andere mensen nodig hebben. Anderen die ons spiegelen, anderen met andere meningen, anderen die ons inspireren, anderen die juist niet onze eerste keuze vormen, anderen die wij niet kunnen weg-swipen of deleten, kortom alle anderen waartoe wij ons toe zullen moeten verhouden. Anderen die ons een ander

perspectief tonen en ons dwingen om kritisch te kijken naar onze eigen overtuigingen. Die anderen dus. Zelfbepaling die afhangt van anderen klinkt dus een beetje tegenstrijdig, maar met een aantal voorbeelden en een beetje uitleg wil ik je laten zien dat het een schijnbare tegenstelling betreft en dat zelfrealisatie nooit in een vacuüm zou kunnen plaatsvinden.

Als eerste moeten we stellen dat we al bij het ontstaan van ons eigen leven volledig afhankelijk zijn geweest van anderen; biologische ouders zetten ons op de wereld en hoewel we ons op het moment van onze geboorte niet kunnen beroepen op een zelf, ligt er in elke wieg toch al een enorme belofte, namelijk een mens met de potentie om uit te groeien tot een zelf. Of deze potentie gerealiseerd gaat worden is behoorlijk afhankelijk van het politieke systeem van het land waar het kind geboren wordt (vergeleijk Noord-Korea). De wetten en regels van het land bepalen immers de mate van vrijheid die nodig is om een zelf te ontwikkelen; alleen door het wettelijk toestaan van een veelheid aan meningen, overtuigingen en keuzemogelijkheden ontstaat de ruimte om je eigen leven vorm te geven.

Maar nog meer dan van de regels van een land is het ontwikkelen van een zelf afhankelijk van de begeleiding van opvoeders en leerkrachten. Zij vormen namelijk het 'tijdelijke zelf' voor het kind dat slechts nog een belofte is en helemaal niet zelfbepalend of zelfverantwoordelijk kan zijn. Alle kinderen zijn voor het ontwikkelen van het zelf op opvoeding aangewezen. We hebben het hier dan niet over het instampen van overtuigingen of het boetseren van mensen tot modelburgers, opvoeden is geen hondencursus waarin we het gedrag van de puppy sturen met een ruk aan de riem of het herhaaldelijk uitdelen van koekjes. We doelen hier op de langdurige, bewuste en liefdevolle begeleiding richting zelfstandigheid en zelfverantwoordelijkheid. De opvoeders, leerkrachten, trainers en begeleiders die deze waardevolle opdracht begrijpen en bewust

Alle mensen willen vrijheid

De rechtvaardige wil deze vrijheid voor iedereen

De onrechtvaardige alleen voor zichzelf

kinderen willen begeleiden bij het ontwikkelen van een zelf, doen er goed aan om zich te schikken in de rollen van gids, filter en grenzensteller. Zij zijn gidsen voor zover zij de kinderen introduceren in de wereld en in de betekenis der dingen. Zij gidsen de kinderen langs de hoogte- en dieptepunten van de mensheid, leggen ze uit en geven ze betekenis. Gidsen zijn onmisbaar bij het ontwikkelen van kennis over de mens en het begrijpen van die bijzondere diersoort waar zij zelf onderdeel van uitmaken; het is een noodzakelijke voorwaarde voor zelfkennis. De opvoeders, leerkrachten, trainers en begeleiders vormen bovendien een filter tussen de kinderen en de wereld en checken voortdurend wat ze erdoorheen kunnen laten zodat het kind geleidelijk weerbaarder wordt. Het filter opent wanneer het kind op een passend begripsniveau komt en in staat is om met de gegeven verantwoordelijkheid om te gaan.

In hun rol als filter dagen de opvoeders de kinderen uit tot persoonlijke politieke en morele stellingname en spiegelen hen de gevolgen van hun keuzes. Wat als ik die ander zou zijn geweest? En wat zegt dat dan over mij? Wat voor mens wil ik zijn? Wat kan ik nog meer kiezen? Zo kunnen

opvoeders, leerkrachten, trainers en begeleiders kinderen leren nadenken over hun toekomstige zelf en ervaren zij via hen de mogelijkheid van zelfbepaling. Tot slot moeten de welwillende opvoeders, leerkrachten, trainers en begeleiders zich ook bedienen van die laatste rol waarin zij naast het gidsen en filteren soms ook het kind moeten begrenzen. Ze kunnen het kind regels opleggen en indien nodig afdwingen. Gedragsregels, sociale afspraken, afspraken over taken en afspraken over het nemen van verantwoordelijkheid. Het zijn tijdelijke begrenzingsmiddelen die nodig zijn voor het behalen van het uiteindelijke, nog niet door het kind zelf onderkende doel van zelfverantwoordelijkheid en positieve zelfbepaling, van wilskracht en doorzettingsvermogen. Zo bepalen opvoeders, leerkrachten, trainers en begeleiders tijdelijk voor het kind totdat het kind voor zichzelf kan bepalen.

Het begeleiden van dit vormingsproces van het jonge kind tot een zelf is weliswaar makkelijk te beschrijven, het daadwerkelijk uitvoeren ervan is ingewikkeld. Dit komt omdat opvoeders, leerkrachten, trainers en begeleiders niet de enige zijn die invloed uitoefenen op een kind dat richting

de volwassenheid gaat. Waar zij hun uiterste best doen om hun invloed positief aan te wenden om een verantwoordelijk zelf bij het kind te ontwikkelen, is de rest van de invloed gericht op heel iets anders. Namelijk op verleidingen en begeerte. En wat is er veel te begeren in de wereld. Zo ondervinden kinderen de enorme invloed van lekker, maar helaas ongezond eten. De invloed van mooie en veel te dure kleren, de invloed van het nieuws, de invloed van de socials, de invloed van games, de invloed van sport, de invloed van films, de invloed van internet, de invloed van influencers, de invloed van propaganda, de invloed van complotverzimmers, de invloed van alles wat zich op geen enkele manier bekommert om het zelf en dat gemakkelijk langs het filter van de opvoeders glipt. Alle pijlen zijn gericht op het verleiden en begeren die de volledige aandacht van de kinderen opeisen en hunkeren naar directe behoeftebevrediging. En ik hoor je nu denken, wat is er nu precies mis met het nastreven van het perfecte leventje, de mooiste spullen, het perfecte eten, het gemakkelijke geld, het tofste spel, de leukste vrienden, de mooiste lippen, het coolste snap, en de meeste likes?

Wel, op zichzelf is daar nog niet zo veel mis mee, behalve wanneer er nog geen denkend, remmend en sturend zelf is ontwikkeld dat maat kan houden in de veelheid aan verlokkingen. Het ongeremde verlangen van het kind kan anders behoorlijk in de war raken van al dat begeren. Elke bevrediging van een begeerte vraagt immers weer om een nieuwe en het kind begint aan een uitputtende wedloop zonder doel of zin. De wedloop zal niet leiden tot zelfvertrouwen of enige vorm van zelfrespect, omdat het doelwit van de begeerte uiteindelijk maar weinig zegt over wie je daadwerkelijk bent, of de mens die je wil zijn (hoewel de reclamemakers je dat natuurlijk wel graag laten denken). Deze wedloop is dan vooral oneindig, oneindig vermoeiend en staat in de weg van je persoonlijke ontwikkeling. De persoon die je bent valt immers samen met het zelf en met de verantwoordelijkheid die je voor je eigen

leven neemt. Het complexe web van invloeden en de verleidingen maakt het enorm ingewikkeld om kinderen te begeleiden naar zelfstandigheid en het maakt het opvoeden tot een sterk zelf waarschijnlijk tot één van de grootste uitdagingen van onze vrije Westerse wereld.

En zo begrijpen we de paradox van de zelfbepaling wat beter. Het zelf ontstaat niet spontaan, maar vraagt juist om veel en hard werken. Het is een moeizaam proces met tal van hindernissen. We hebben allereerst een land nodig met rechtvaardige wetten die de positieve vrijheid van alle mensen kunnen garanderen. We hebben anderen nodig die ons opvoeden en onderwijzen tot zelfstandige en zelfbepalende mensen zodat we verleidingen en begeerte enigszins kunnen sturen en remmen. En tot slot hebben we anderen nodig om ons te realiseren dat niet alle ervaringen tot onszelf te reduceren zijn; anderen die we niet kunnen ontkennen, die ons dwingen tot het aangaan van een dieper moreel ethische verhouding. Zo leren we respectvol om te gaan met anderen, open te staan voor ideeën van anderen, anderen te helpen en onszelf te houden aan gedeelde waarden en normen. Anderen helpen mij het goede te zien en het goede te doen. Het is bovendien via de waardering van anderen dat mijn prestaties en persoonlijke keuzes betekenis krijgen. Het zorgt ervoor dat wij, wanneer we hard hebben gewerkt om iets te bereiken of wanneer we ergens principieel stelling in nemen, via de waardering van anderen ontzag krijgen voor onze eigen vastberadenheid en doorzetting.

Zelfloosheid

Wanneer onderwijs faalt in het begeleiden tot een sterk 'zelf' ontstaat er een probleem; een mens zonder een zelf, of met een minder ontwikkeld zelf. Het gaat dan over mensen die niet geleerd hebben om vóór of over zichzelf na te denken. Mensen die nauwelijks in staat zijn om de verworvenheden van het denken te herkennen of te begrijpen. Ze ervaren doorgaans veel moeite met de spelregels

van wetenschap, journalistiek en politiek en zijn daarom logischerwijze ook snel wantrouwend. Hoewel ze prima gebruikmaken van hun gezonde verstand en kunnen 'mee-draaien' in de samenleving, hebben ze evenwel moeite met veel verleidingen van onze vrijmarkteconomie. Het weerstand bieden aan de vele verlokkingen lukt niet, waardoor ze kans lopen om verstrikt te raken in de zinloze wedloop van het consumeren. Personen met een minder ontwikkeld 'zelf' hebben geen beschermend schild om de informatiestroom die via het internet tot hen komt buiten te houden of op waarde te schatten. Ze zijn overgeleverd aan slimme algoritmes en trappen volledig in de kinderachtige beloningssystemen die de ontwerpers in hun digitale producten hebben aangebracht, hun aandacht tot in het oneindige opeisend.

Verder zien we bij personen met een minder ontwikkeld zelf nog iets zeer merkwaardigs gebeuren, vanwege het ontbreken van een helder beeld van zichzelf sluiten zij zich graag aan bij groepen. Dit is nodig omwille van de identiteit die zo'n groep hen verschaft. De groepsidentiteit neemt dan de plaats in van het ontbrekende zelf en zo wordt de leegte toch enigszins gevuld. De personen zonder een zelf behoren snel tot de meest fanatieke groepsleden. Het voelt voor hen als thuiskomen, en in zeker zin is dat ook het geval wanneer je voor het eerst voelt dat het klopt, dat je ergens bij mag horen en je weet wie je bent. Het levert helaas wel een gevaarlijke existentiële omkering op. Vooraleerst zou je namelijk 'thuis' moeten zijn bij jezelf. Jezelf kennen is een soort van veiligheidsvoorwaarde die nodig is vóórdat je lid wordt van een groep. Zelfkennis helpt namelijk om kritisch tegenover de wil van de groep te kunnen blijven en om de groepsdruk te kunnen weerstaan. Bij de omkering zien we juist dat de wil van de groep allesbepalend wordt, simpel omdat er geen corrigerend zelf bij deze specifieke leden aanwezig is. De wil van de groep is leidend en de leden zonder zelf zijn bereid om zich volledig over te geven aan deze wil;

het is hun hoogste ideaal. Ze hebben immers geen ander 'thuis' om naar terug te keren. Bij deze leden doet het zelf er niet toe, in de zin dat er geen sprake is van een zelf dat losstaat van het belang van de groep.

Nederland telt momenteel zo'n honderdduizend complotdenkers (AIVD-jaarverslag 2022) en het aantal loopt op. Volgens politiek filosoof Hannah Arendt hebben dit soort fenomenen te maken met een existentieel tekort dat ook zij zelfloosheid noemt (N.B. een net iets andere betekenis dan dat ik aan het woord geef). Zij omschrijft zelfloosheid als het radicale verlies van het eigenbelang, als de cynische of verveelde onverschilligheid tegenover het eigen lot en zelfs minachting van de meest elementaire regels van het gezonde verstand. Volgens Arendt kan zelfloosheid ontstaan bij de kwetsbare massamens, die de interesse in zichzelf is verloren. Het verlies ontstaat niet vanuit brutaliteit of achterlijkheid, maar vanuit zijn isolement en het gebrek aan normale sociale relaties.

Arendt waarschuwt ons er nadrukkelijk voor dat zelfloosheid ertoe leidt dat mensen zich gemakkelijk binden aan ideologieën. Zij vormen op die manier direct een bedreiging voor de medemens en onze vrije democratische samenleving... mensen met een gebrek aan 'zelf' zijn volgens Arendt blij wanneer er een idee voor hun bestaan wordt gevonden zodat hun leven iets betekent en niet niets.

Samenleven

Mensen zonder een zelf vormen het grootste risico voor onze vrije westerse samenleving. Wat weten onze leerlingen met een sterk ontwikkeld zelf straks over zichzelf als politieke dieren? Mensen met een sterk zelf begrijpen dat elk wij-vs-zij denken zal leiden tot intolerantie, tot geweld en zelfs tot oorlog. Het zit sapiens immers in het DNA. Mensen met een sterk zelf zijn op hun hoede voor alle politiek die stelt dat er maar ruimte is voor één soort mens, met één manier van denken en één manier van leven. Die politiek kent geen tolerantie. Erkenning van anderen vormt daarom

voor mensen met een sterk zelf hét uitgangspunt van het politieke denken. Mensen met een sterk zelf doorzien bovendien de mensen die heel hard om vrijheid roepen, maar feitelijk bedoelen dat ze graag hun eigen gang willen gaan zonder de belemmering van anderen en een democratisch gekozen overheid. Omwille van de wil van het volk en de tolerantie van alle groepen binnen de samenleving streven mensen met een sterk zelf altijd de ideale politieke situatie na. En erkennen zij volledig en zonder restricties de positieve vrijheid van alle mensen als hoogste politieke waarde.

En meer dan dat, mensen met een sterk zelf zullen deze waarde nog beter gaan beschermen want zij wordt altijd en op vele manieren bedreigd. Populistische politici, xenofoben, anarchisten, complotverzinners, vijandige staten en criminele organisaties proberen elk moment van de dag het vertrouwen in de rechtstaat te ondergraven. Zij zijn gebaat bij onrust en misbruiken de menselijke natuur van het wij-zij-denken. Zij pakken elke crisis, elke misser van de overheid en elk dubieus verhaal op om mensen juist tegen elkaar uit te spelen. Ze hebben er bovendien geen moeite mee om er zelf nog een paar verhalen bij te verzinnen. Met behulp van het internet en de sociale media zetten zij de vrije pers als controlerende vierde macht buitenspel en kunnen zo ongehinderd alles beweren wat ze maar willen. Maar mensen met een sterk zelf hebben het gelukkig allemaal door en zijn alert op die groepen mensen die schaamteloos misbruik maken van de vrijheden die zij binnen onze rechtstaat genieten. Zij doorzien hun listen, alternatieve waarheden en hun manipulatie. Juist omdat zij echte kennis hebben van het politieke proces en beseffen dat politieke processen om zorgvuldigheid vragen. Mensen met een sterk zelf weten dat er geen eenvoudige oplossingen bestaan voor ingewikkelde problemen en dat begrip voor elkaars standpunten de eerste stap is naar een positieve uitkomst van een elk politiek geschil.

Een kijkje in het wezen van onderwijs (part II)

Het belangrijkste doel van het onderwijs in het postmoderne, technologische tijdperk is het ontwikkelen van een sterk 'zelf' bij leerlingen; Wie ben ik, wat wil ik en waar mag je mij op aanspreken? Het gaat hier om de persoonswording in de existentiële betekenis van het woord. Onderwijs dat de politieke verantwoordelijkheid voor onze democratische rechtstaat in zich draagt. Onze vrijheid is niet vanzelfsprekend en het waarden van mijn vrijheid vraagt om het nemen van verantwoordelijkheid voor de vrijheid van allen.

Onderwijs dat op die manier gegeven wordt, kan het antwoord zijn op mogelijk cynisme en moedeloosheid dat zou kunnen optreden door het onderwijs aan onze leerlingen alleen maar 'onderwijskundig' te benaderen. Dit artikel bevat daarom geen nieuwe pedagogische tools (die bezit je namelijk al) ook geen nieuw onderwijskundig concept dat de leerlingen als vanzelf aanzet tot leren (dat bestaat namelijk niet), maar wel een herijking van je onderwijsdoelen waarin het ontwikkelen van een sterk zelf bij je leerlingen de hoogste prioriteit moet krijgen.

In dit licht zou ik graag nog een concreet en praktisch advies willen meegeven om de Mammoetwet (c.q. Curriculum 2032) te gaan herzien. Een deel van de traditionele vakken kan serieus verdwijnen of mag worden aangepast. Het aanbod mag uitgebreid worden met inhouden die onze leerlingen echt nodig hebben om een sterk 'zelf' te kunnen ontwikkelen. Wat mij betreft zijn dit de belangrijkste nieuwe sterren aan het onderwijsfirmament:

- mindfuck (psychologie van de waarneming – Victor Mids helpt ontwikkelen);
- menskennis (culturele Antropologie – Harari & Danielle Braun helpt ontwikkelen);
- psychologie (ontwikkelingspsychologie en groepsgedrag/influencing/sociologie – ik help graag mee);
- politieke filosofie (Hannah Arendt voor kinderen – ik help graag mee);

- wetenschapsfilosofie (wat is waarheid? Wetenschap en spelregels/ Falsificatie Popper als belangrijkste basis);
- technologie en ik – (A.I. en meer – wie helpt mee ontwikkelen?).

Tot slot

Er worden vrij grote stappen gemaakt in dit artikel en veel van wat er beweerd wordt vraagt om meer uitleg of onderbouwing. Toch hoop ik dat de kern van het verhaal is overgekomen. Mocht je meer willen lezen of heb je vragen, opmerkingen of principiële bezwaren, dan verwijs ik je graag naar de website www.zelfloosheid.nl voor meer informatie. Je kunt er ook voor kiezen om een mail sturen. Dank voor het lezen. ●

info@zelfloosheid.nl

Gertjan van Dokkum is docent pedagogiek en filosofie aan Fontys Hogeschool Eindhoven. Auteur van het boek 'Zelfloosheid, over blinde leiders en blinde volgers'. Hij is daarnaast werkzaam als zelfstandig adviseur voor diverse onderwijsorganisaties, de Nationale Politie, Justitie en sportbonden.